

УДК 94 (477.83/.86)

Руслан Делятинський

ОСОБЛИВОСТІ ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ СТАНИСЛАВІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ у 1919-1925 роках

Анотація

У статті автор розглядає процес відновлення організаційної структури Станіславівської єпархії у 1919 – 1925 рр., зокрема, проведення кадрових змін в Єпископській Капітулі та Консисторії, деканальних та парохіяльних урядах, враховуючи вплив політики польської адміністрації щодо Греко-Католицької Церкви в умовах закріплення окупаційного режиму в Східній Галичині.

«Сергій Чаплигін: Метафізика Нашої Революції» Mist Covered Mountain»

Руслан Делятинський: Особливості відновлення та розвитку організаційної структури Станіславської єпархії УГКЦ в 1919-1925 роках

Автор: Руслан Делятинський | 21.11.2011 | Галичина, Католицизм, Релігія, Руслан Делятинський, Україна, Християнство

дерев'яний однокупольний храм Успіння Пресвятої Богородиці в місті Йремчі (Гуцульщина)

У статті автор розглядає процес відновлення організаційної структури Станіславівської єпархії у 1919 – 1925 рр., зокрема, проведення кадрових змін в Єпископській Капітулі та Консисторії, деканальних та парохіяльних урядах, враховуючи вплив політики польської адміністрації щодо Греко-Католицької Церкви в умовах закріплення окупаційного режиму в Східній Галичині.

В історії Церкви, особливо після II Ватиканського Собору, набув поширення вислів: «**Церква завжди реформується**» (латинською – **Ecclesia semper reformanda!**). Це означає, що внаслідок значних суспільних перетворень Церква намагається враховувати їхній вплив та відповідно коригує свої суспільні функції, залишаючи незмінним основне завдання – проповідання Євангелія задля спасіння душ своїх вірних. Підтвердити цю тезу можна на кількох прикладах з історії Української Греко-Католицької Церкви (далі – УГКЦ) у XIX – XX ст., коли Церква, залишаючись вірною настанові Христа проповідати Євангеліє, адекватно реагувала на потреби національного розвитку українського народу в Галичині. Після легалізації УГКЦ 1989 – 1991 рр., яка відбувалася майже одночасно із здобуттям незалежності України, на порядок денний виийшла потреба відновлення та розвитку організаційної структури Церкви. Цей процес ієрархи УГКЦ організували належним чином, ґрунтуючись як на відповідних нормах **Кодексу канонів Східних Церков** (актуальний з 1991 р. для **УГКЦ як однієї зі Східних Католицьких Церков**), так і на постановках попередніх Соборів (зокрема, Замойського 1720 р. та Львівського 1891 р.). Отже, процес оновлення та розвитку УГКЦ на сучасному етапі вимагає детальнішого дослідження історичного досвіду цієї Церкви, особливо у першій половині XX ст. Це дозволить дати об'єктивну оцінку тенденцій розвитку Церкви, уникаючи таких крайнощів, як з одного боку, розгляд Церкви виключно як суспільної інституції, а з іншого – як «містичного Тіла Христового». Таке дослідження набуває практичного значення.

У вітчизняній історіографії різноманітним аспектам розвитку УГКЦ в першій половині XX ст. присвячена достатньо уваги. Серед найновіших варто згадати дослідження І.Андрухів, Т.Антошевського, В.Бадяка, О.Бегена, Е.Бистрицької, Б.Боцюрківа, А.Васьківа, М.Гайковського, О.Єгріш, О.Каськіва, С.Кияка, Г.Лужницького, В.Марчука, С.Мудрого, В.Пашенка, В.Перевезія, І.Пилипіва, А.Сапеляка, Н.Стоколос, Я.Стоцького, О.Сурмач, І.П.Химки, які намагалися ніби

ВАС ПРИВЕТСТВУЕТ портал этноантропологии, геокультуры и политософии! Мы искренне рады нашему общению с Вами посредством нашего сайта. Мы надеемся на наше с Вами плодотворное сотрудничество, построенное на обратной связи. С нами сотрудничают известные журналисты, фоторепортеры, политобозреватели, научно-исследовательские и социологические центры, правительственные, общественные и религиозные организации как в Украине, так и за рубежом. В ряде стран мира открыты корреспондентские пункты. Вы можете предложить нам свой материал и наша редакция рассмотрит Вашу заявку в ближайшее время. Если Ваша заявка будет соответствовать редакционной политике, Вы сможете увидеть свой материал на сайте. Предложить материал: admin@mesoeurasia.org Сайт не размещает материалы пропаганды национальной или социальной вражды, экстремизма, радикализма, тоталитаризма, призывов к нарушению действующего законодательства. Все материалы представляются на дискуссионной основе. Мнение авторов может не соответствовать позиции редакции. Надислання запиту на inform@yandex.ru

9:27 06.10.2017

УДК 94 (477.83/.86)

Руслан Делятинський

**ОСОБЛИВОСТІ ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ
ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ СТАНИСЛАВІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ
у 1919-1925 роках**

Анотація

У статті автор розглядає процес відновлення організаційної структури Станиславівської єпархії у 1919 – 1925 рр., зокрема, проведення кадрових змін в Єпископській Капітулі та Консисторії, деканальних та парохіяльних урядах, враховуючи вплив політики польської адміністрації щодо Греко-Католицької Церкви в умовах закріплення окупаційного режиму в Східній Галичині.

В історії Церкви, особливо після II Ватиканського Собору, набув поширення вислів: «Церква завжди реформується» (латинською – *Ecclesia semper reformanda!*)¹. Це означає, що внаслідок значних суспільних перетворень Церква намагається враховувати їхній вплив та відповідно коригує свої суспільні функції, залишаючи незмінним основне завдання – проповідання Євангелія задля спасіння душ своїх вірних. Підтвердити цю тезу можна на кількох прикладах з історії Української Греко-Католицької Церкви (далі – УГКЦ) у XIX – XX ст., коли Церква, залишаючись вірною настанові Христа проповідувати Євангеліє, адекватно реагувала на потреби національного розвитку українського народу в Галичині. Після легалізації УГКЦ 1989 – 1991 рр., яка відбувалася майже одночасно із здобуттям незалежності України, на порядок денний вийшла потреба відновлення та розвитку організаційної структури Церкви. Цей процес ієрархи УГКЦ організували належним чином, ґрунтуючись як на відповідних нормах Кодексу канонів Східних Церков (актуальний з 1991 р. для УГКЦ як однієї зі Східних Католицьких Церков), так і на постановах попередніх Соборів (зокрема, Замойського 1720 р. та Львівського 1891 р.). Отже, процес оновлення та розвитку УГКЦ на сучасному етапі вимагає

детальнішого дослідження історичного досвіду цієї Церкви, особливо у першій половині ХХ ст. Це дозволить дати об'єктивну оцінку тенденцій розвитку Церкви, уникаючи таких крайнощів, як, з одного боку, розгляд Церкви виключно як суспільної інституції, а з іншого – як „містичного Тіла Христового”². Таке дослідження набуде практичного значення.

У вітчизняній історіографії різноманітним аспектам розвитку УГКЦ в першій половині ХХ ст. присвячена достатньо уваги. Серед найновіших варто згадати дослідження І.Андрухів, Т.Антошевського, В.Бадяка, О.Бегена, Е.Бистрицької, Б.Боцюрківа, А.Васьківа, М.Гайковського, О.Єгрешія, О.Каськіва, С.Кияка, Г.Лужницького, В.Марчука, С.Мудрого, В.Паценка, В.Перевезія, І.Пилипіва, А.Сапеляка, Н.Стоколос, Я.Стоцького, О.Сурмач, І.П.Химки³, які намагалися ніби «інтегрувати» історію Церкви до суспільної історії. Але при цьому мало вивченою залишається проблема розвитку організаційної структури УГКЦ, якій присвячено лише декілька досліджень Д.Вереди, Р.Делятинського, М.Дністрянського, А.Ковальчука, І.Скочиляса, Г.Степанюк, Я.Стоцького, О.Сурмач, Ю.Федоріва⁴.

В нашій статті спробуємо на основі структурно-функціонального методу проаналізувати процес відновлення організаційної структури Станиславівської єпархії УГКЦ у 1919 – 1925 рр., тобто в період після закінчення Першої світової війни, події якої негативно позначилися на її становищі, аж до прийняття Конкордату між Апостольською Столицею і Польщею, який врегулював канонічно-правове становище Католицької Церкви трьох обрядів (латинського, греко-католицького і вірмено-католицького) у Польщі. Особливий інтерес викликає проблема впливу суспільно-політичних процесів на відновлення і розвиток організаційної структури окремої єпархії, враховуючи норми канонічного права.

Вже з липня 1919 р. УГКЦ була поставлена в нові суспільно-політичні умови, адже уряд Польщі запровадив у Східній Галичині надзвичайний стан, скасований лише 1922 р.⁵, і адміністрація розгорнула

активні репресії, що позначилися на становищі єпископату, духовенства та вірних⁶. Практика переконливо засвідчила, що процес відродження УГКЦ тепер залежав від визначення її правового статусу в окупованому краї та налагодження відносин із польською окупаційною адміністрацією. Тому єпископи обґрунтували ідею «автономії» церкви щодо державних органів. Підкреслюючи, що «наша церковна провінція не належить до Польської Республіки (навіть якщо вона знаходиться в межах території, яку нещодавно зайняло польське військо)...», вони просили застерегти «автономію і свободу нашої Церкви в відношенні до держави» і «подбати о те, щоби та релігійна автономія була дійсною свободою нашої Церкви»⁷. Чітке визначення правового статусу УГКЦ, отже, було ключем до її відродження та розвитку.

Греко-католицькі єпископи на двох спільних конференціях у серпні та вересні 1919 р. накреслили основні напрямки розвитку Церкви⁸. Вони розвинули «богословську концепцію» виходу із кризи та перспективи розвитку Церкви, пропонуючи, «щоб весь нарід зрозумів конечність повернути до Господа Бога..., щоб зрозуміли, що основою життя є Божі правди, які запевняють обичайність одиниць і народів»⁹. Завершення воєнних дій і стабілізація суспільного життя створювали об'єктивні умови для відновлення організаційної структури УГКЦ, відновлення її ролі в житті українського суспільства.

В таких умовах почалося відновлення і Станиславівської єпархії, очолюваної ще з 1904 р. єпископом-ординарієм Григорієм Хомишиним. Одним із найперших завдань було відновлення її організаційної структури, що передбачало формування канонічної території єпархії відповідно до нових суспільно-політичних умов, поповнення церковно-адміністративних органів управління єпархією (Єпископської Капітули, Єпископської Консисторії, церковних судів тощо), проведення відповідних змін на рівні деканальних і парохіальних урядів.

Про актуальність даної проблеми свідчили деякі недоліки в організаційно-адміністративному управлінні єпархією. Так, наприклад, в дорадчій раді – Єпископській Капітулі – із передбачених 12 посад (зокрема, 3 крилошан-пралатів, 3 соборних крилошан та 6 почесних крилошан) обсажені були тільки 6 перших і найважливіших, тоді як 6 посад почесних крилошан не були заміщені. Це суттєво позначалося і на роботі Єпископської Консисторії (адміністративно-управлінському органі), до якої входили більшість членів Капітули. Зокрема, на перших після польської окупації засіданнях Єпископської Консисторії під головуванням єпископа брали участь тільки 5 крилошан: архипресвітер-мітрат о. І.Гордієвський, архидиякон-пралат о. І.Литвинович, соборні крилошани о. д-р Ф.Щепкович, о. І.Редкевич та о. М.Вальницький; постійно відсутнім на цих засіданнях (до жовтня 1919 р. включно) був кустош о. І.Гробельський¹⁰. Не краще становище було і на рівні деканальних урядів: із 21 деканату в липні 1919 р. не заміщеними були посади деканів в Сучавському та Чернівецькому (після смерті о. К.Костецького 1 березня 1919 р.) деканатах, територія яких була окупована ще в листопаді 1918 р. румунськими військами; тим часом більшість (18 із 19) деканів були вже у поважному віці (найстаршими із них були Косівський декан о. В.Пасинович, народжений 1839 р., та Чортківський декан о. А.Чемеринський, народжений 1841 р.) і не могли належно виконувати покладених на них обов'язків. Коротка перерва у виданні офіційного «Вістника Станиславівської Єпархії» (так, спарені Ч.1-3 вийшло 12 квітня, а Ч.4-10 – 28 жовтня 1919 р.) також негативно позначилася на виконанні деканальними та парохіальними урядами основних розпоряджень центральних єпархіальних органів управління. Ефективних заходів вимагала система заміщення парохій, які в повоєнних умовах переживали важкий процес відродження церковно-релігійного і національно-культурного життя. Неврегульованість системи заміщення парохій негативно позначалася насамперед на матеріальному становищі

парохіальних урядів, адже часто декани вводили на парохію завідателів «без віддання їм темпоралій після парохіального інвентаря, заслонюючись тим, що доїзд до парохій в теперішнім воєнним часі єсть або дуже тяжкий або неможливий»¹¹. Наприклад, новопризначений парох с. Старий Косів просив Єпископський Ординаріат відкласти термін його інституції (введення) на парохію, зокрема тому, що парохіальне господарство було занедбане внаслідок тривалого розквартирування війська «на приходстві»¹². Звичайно, що такі матеріальні втрати не сприяли відновленню як організаційної, так і матеріальної інфраструктури єпархії. Тим часом на регулювання системи заміщень парохій священиками впливали репресивна політика польської адміністрації краю та несумісність політико-адміністративного та церковно-адміністративного поділів. Остання обставина змушувала Єпископську Консисторію в Станіславові при проведенні конкурсів на заміщення парохій звертатися не тільки до воєводських урядів у Станіславові та Тернополі, але й місцевих староств для підтвердження «благонадійності» особи священика, що затягувало процес інституції на парохію. Таким чином, вже на початку польської окупації краю Станіславівська єпархія в умовах повоєнного часу потребувала серйозних заходів для відновлення адміністративно-організаційної та матеріальної структури, відродження церковно-релігійного і національного-культурного життя в парохіях.

В нових суспільно-політичних умовах особливого значення для розвитку Станіславівської єпархії набуло питання про зміни її канонічної території, яка в липні 1919 р. була поділена між двома зонами окупації – румунською та польською. Внаслідок румунської окупації Буковини Станіславівський єпископ практично втратив контроль над двома деканатами – Чернівецьким і Сучавським, які у 1914 р. разом налічували 16 парохій, 2 експозитури, 35.186 душ, 20 душпастирів і 3 катехитів¹³. На думку Ю.Федоріва, буковинські греко-католицькі парохії вже у 1919 р. отримали генерального вікарія, призначуваного з Риму і підпорядкованого

єпископові в Марамороші¹⁴. Однак, на нашу думку, формально обидва буковинські деканати перебували під канонічною юрисдикцією Станиславівського єпископа щонайменше до 1922 р.¹⁵, хоча румунська адміністрація Буковини перешкоджала її здійсненню, не допускаючи греко-католицьких священників з Галичини. Так, наприклад, спроба Станиславівської Єпископської Консисторії після смерті 1 березня 1919 р. о. Келестина Костецького, пароха і декана в Чернівцях, провести конкурс на заміщення посади пароха так і не увінчалася більшим успіхом, ніж тимчасовим призначенням завідача парохії о. Антонія Калити (з 16 листопада 1919 р. до 31 березня 1920 р.), тоді як посади декана взагалі не було заміщено; крім того, ще одним успіхом було заміщення парохії в Кімполонгу після від'їзду о. Володимира Костецького доїзджаючим завідателем о. Левом Породем (з 16 серпня 1920 р.)¹⁶. Очевидно, вже у 1922 р. Апостольська Столиця призначила окремого, залежного тільки від неї, Апостольського Адміністратора Буковини, якому підпорядковано згадані греко-католицькі парохії. За даними О.Соневицької, Апостольським Візитатором греко-католицької церкви на Буковині був іменованій о. Михайло Сіменович (1869-1951), уродженець Гадинківців повіту Копичинці (як і єпископ Г.Хомишин), довголітній катехит середніх шкіл у Чернівцях, який «займав це провідне становище аж до часу окупації Буковини більшовиками»¹⁷. Внаслідок цього територія Станиславівської єпархії зменшилася на 2 деканати площею 180 кв. миль (або на 40,9%) та чисельністю віруючих близько 25.000 душ¹⁸. Разом з тим було втрачено можливість проведення місійної діяльності на Буковині, де політика румунізації домінуючої православної церкви викликала «греко-католицький прозелітизм» серед її вірних¹⁹. Важливою подією в житті буковинських українців – греко-католиків став візит в липні 1922 р. Апостольського Нунція в Румунії Ф.Мармаджі, якого привітали представники місцевого духовенства та інтелігенції²⁰. Однак з цього часу розвиток релігійно-церковного життя греко-католицької громади на

Буковині відбувався поза межами Станиславівської єпархії. Тим часом більша частина канонічної території Станиславівської єпархії (19 деканатів площею 260 кв. миль з чисельністю вірних 973.657 душ) у травні – липні 1919 р. була окупована польськими військами і поступово інтегрована (як і вся Східна Галичина) до складу відродженої Польської держави. Нові політичні реалії визначили її подальший розвиток протягом наступних двадцяти років.

В процесі відновлення організаційної структури єпархії єпископ Г.Хомишин був змушений враховувати політичні реалії польської окупації краю. Політика варшавського уряду, спрямована на включення Східної Галичини до складу Польської держави всупереч міжнародним договорам, обумовила особливості завершення процесу інтеграції канонічної території єпархії з політико-адміністративним устроєм краю у 1919-1920 рр. та вплинула на відносини між церквою і владними інституціями. Проведений в січні 1920 р. з метою збільшення питомої ваги польського населення новий політико-адміністративний поділ Східної Галичини на три воєводства – Львівське (28 повітів), Станиславівське (16 повітів) і Тернопільське (17 повітів)²¹ – не тільки не відповідав церковно-адміністративному поділу греко-католицької церкви (така невідповідність в австрійський період мала інший характер), але й значно ускладнив процес її відносин з органами влади. Внаслідок цього канонічна територія Станиславівської єпархії була поділена між Станиславівським та Тернопільським воєводствами, в межах яких знаходилися парафії відповідно 9 і 7 деканатів. Тим часом на території Станиславівського воєводства знаходилося 545 парохій, об'єднані в 39 деканатах трьох греко-католицьких єпархій: Львівської (241 парохія в 20 деканатах), Станиславівської (256 парохій в 9 деканатах) та Перемишльської (48 парохій в 5 деканатах)²². Крім того, якщо в австрійський період невідповідність церковно-адміністративного і політико-адміністративного поділів позначалася поділом парохій в межах одного повіту на два

деканати (наприклад, Косівський повіт поділений на Косівський та Пістинський деканати і т.д.), то тепер парохії деяких деканатів були “розкидані” в кількох повітах одного воєводства (наприклад, парохії Скальського деканату знаходилися в межах Гусятинського, Борщівського, Заліщицького і Чортківського повітів Тернопільського воєводства), а іноді – й у різних воєводствах (єдиний на всю єпархію Устецький деканат був поділений таким чином: в Підгаєцькому повіті – 3 парохії, в Товмацькому – 4, в Станиславівському – 5, в Рогатинському – 1, в Буцацькому – 8; тобто 11 парохій знаходилися в Станиславівському воєводстві, а 10 – в Тернопільському)²³. Така невідповідність, підкреслюємо, значно ускладнювала відновлення організаційної структури Станиславівської єпархії на рівні деканальних і парохіальних урядів, створювала бюрократичні перешкоди у відносинах органів церковної та державної влади. Короткотривалий період існування ГСРР (серпень – вересень 1920 р.), за винятком окупованої радянськими військами частини канонічної території Станиславівської єпархії (Борщівський, Буцацький, Гусятинський, Заліщицький, Підгаєцький, Терехівський і Чортківський повіти²⁴), майже не позначився на адміністративно-територіальній структурі греко-католицької церкви. Остаточне скасування Галицького Намісництва і впровадження воєводського поділу Східної Галичини у вересні 1921 р.²⁵, врешті, створили певні умови для стабілізації відносин Церкви із польською адміністрацією, адже при кожному воєводському управлінні було створено окремі відділи в справі релігійно-церковних відносин²⁶. Таким чином, завершення інтеграції канонічної території Станиславівської єпархії в політико-адміністративну систему краю, яка збереглася в основному до 1939 р., сприяло зростанню адміністративного тиску на УГКЦ.

В таких суспільно-політичних умовах єпископ Г.Хомишин намагався виробити власний проект відродження церкви. Підтримуючи на певному етапі суспільно-політичну лінію митрополита А.Шептицького на

обмеження контактів із польською адміністрацією²⁷, Станиславівський єпископ виробив обґрунтовану богословськими аргументами оригінальну програму розвитку церкви, яку намагався реалізувати вже на початковому етапі польської окупації (тобто до 1923 р.). Суть цієї програми полягала у зміцненні греко-католицької церкви шляхом введення деяких елементів римо-католицької церкви (зокрема celibату духовенства, поширенні релігійних культів Пресвятого Серця Христового та Пречистої Діви Марії, св. Йосифа, створенні осередків Апостольства Молитви, введенні григоріанського календаря, впорядкуванні обрядових та літургійних справ тощо), зміцненні безпосередніх зв'язків із Апостольським Престолом та посиленні ролі греко-католицької церкви в українському суспільстві. В меншій мірі зважаючи на політичні закиди, єпископ Г.Хомишин під впливом щоденної практики відносин із польською адміністрацією при вирішенні важливих проблем церковного життя (заміщення парохій, матеріального забезпечення духовенства, відбудови зруйнованих війною церков тощо) еволюціонував в суспільно-політичних поглядах, все більше схиляючись до необхідності польсько-українського примирення та висуненні українцями програми “прагматичного мінімуму” в суспільно-політичній сфері. Водночас він виступав прихильником “автономізації” церкви по відношенню до держави, бажаючи таким чином мінімізувати вплив останньої на релігійно-церковне життя. Намагаючись реалізувати цю програму в межах власної єпархії, Г.Хомишин розпочав відновлення організаційної структури, використовуючи доступні йому засоби (пастирські листи, звернення до духовенства і вірних, розпорядження тощо) та методи (зобов'язання духовенства до канонічного послуху).

Обґрунтовуючи власну програму розвитку Церкви, єпископ Г.Хомишин в першу чергу спробував обмежити вплив політичних факторів на релігійно-церковне життя. З цією метою він видав 17 листопада 1919 р. розпорядження для єпархіального духовенства «В справі деяких змін в тексті богослужень церковних», яким регулював порядок

молитви «за власть швіцьку». Висуваючи на перше місце ідею єдності католицької церкви, владика піддав критиці практику «частого споминане власти свіцкої» як прояви «бізантійства орієнтального», деякі недоліки «з точки пістизму церковного і життя духовного» та пропагування ідеї «локальних церков». Враховуючи (без згадки у зверненні) репресії польської адміністрації краю щодо духовенства, владика застерігав від «прикрої іронії» «возвеличувати без застережень власть свіцку..., наколиби часом та власть сама гнобила і вязала Церков». Він навіть іронізував з цього приводу: «Виходилоби на се, що за кожною зміною правління державного, чи ситуації політичної, требаби змінювати текст богослужень, подібно як хоругов на даху змінює свій напрям за кожним подувом вітру». Закликаючи підлегле йому духовенство відновити «католицьку ціху» Богослужінь, Г.Хомишин розпорядився: 1) «молитись за власть свіцку, але лишень в каноні св. літургії і лишень в той спосіб, який відповідає духови і значінню приказу Божого даного св. Ап. Павлом»; 2) розвинути культу св. Йосифа як «Покровителя цілої католицької Церкви» і Пречистої Діви Марії «для возвеличення стану дівства». Крім того, владика пригадав духовенству виконання попереднього розпорядження з 1916 р., котрим, зокрема, зобов'язував додати в Літургії згадування Папи Римського, усунути святкування перших семи Вселенських Соборів та змінити слова «православний» (ортодокс) і «православіє» (ортодоксія) на «правовірний» і «правовіріє». Такі літургійні зміни, на думку Станиславівського єпископа, повинні були припинити «вмішування до богослуження непокликаних чинників», затерти «слід бізантійства орієнтального» та поширити ідею «вселенської, католицької Церкви»²⁸. Таким чином, єпископ Г.Хомишин вже наприкінці 1919 р. вжив серйозних заходів для припинення політизації релігійно-церковного життя та відновлення єпархії на засадах єдності Католицької Церкви.

Ультрамонтанський світогляд владика як беззастережна відданість Апостольському Престолові та віра в наднаціональний і наддержавний

статус католицької церкви²⁹ в цей час знайшов сприятливий ґрунт для його реалізації: введення елементів латинського обряду розглядалося як засіб зміцнення УГКЦ. Слід відзначити, що Станиславівський єпископ не залишався самотнім в таких поглядах на перспективу розвитку Церкви. Так, наприклад, рішення про введення celibату та поширення культів св. Йосифа Обручника і Найсвятішого Христового Серця схвалювалися на спільних конференціях у серпні – вересні 1919 р. та травні 1920 р. Зокрема, необхідність введення celibату ієрархи обґрунтовували «потребою відновлення нашого духовенства, відновлення релігійного життя з віри в нашій народі, як також браком належного утримання духовенства під зглядом матеріальним»³⁰. Як зазначає у своїх спогадах О.Барвінський, митрополит А.Шептицький також підтримав плани Перемишльського і Станиславівського єпископів на т.зв. «латинізацію» церкви: мотивуючи тим, що «Рим не приказує вводити celibату, але сего бажає», «митрополит потурав владикам Станіславському та Перемиському та й сам почав пособляти сій реформі в Львівській архієпархії бо, як висловився, сі владики обжаловують його нерадивість»³¹. Отже, можна констатувати характерну єдність ієрархів у поглядах на перспективи розвитку УГКЦ на початковому етапі польської окупації краю.

Станиславівський єпископ в першу чергу зосередився на відновленні організаційної структури своєї єпархії. Враховуючи невизначеність правового становища всієї УГКЦ, Г.Хомишин зосередив основну увагу на відновленні середньої ланки – деканальних урядів, в меншій мірі приділяючи увагу вищим єпархіальним органам – Єпископській Капітулі та Консисторії. Однак, коли при загадкових обставинах загинув 14 липня 1921 р. соборний крилошанин та референт Консисторії о. Іван Редкевич³², Єпископський Ординаріат оголосив 9 листопада 1922 р. конкурс на посаду соборного крилошанина³³. Вдруге такий конкурс було оголошено 23 квітня 1923 р.³⁴, одразу ж після смерті 8 квітня іншого соборного крилошанина та радника Консисторії о. Михайла Вальницького, ректора Станиславівської

духовної семінарії і директора єпархіального Апостольства Молитви³⁵. Незважаючи на повторне оголошення конкурсу на посаду двох соборних крилошан 12 листопада 1923 р.³⁶, ці посади так і не були заміщені включно до 1925 р. Для чіткішого розподілу обов'язків у Консistorії із числа «почесних крилошан» (інша категорія, що існувала поза структурою Єп. Консistorії) було призначено 4-х нових радників, якими стали емеритований (пенсіонований) катехит о. Антоній Войтіховський, парох Угорник о. Євстахій Шмериковський, професор богослов'я духовної семінарії о. д-р Яків Медвецький та парох Вовчинця о. д-р Василь Бабин³⁷. Доповнення Консistorії дозволило зосередити зусилля на вирішенні найважливіших проблем розвитку єпархії протягом всього періоду до визначення правового статусу церкви за Конкордатом 1925 р. із Ватиканом.

Відновленню деканальних урядів, й справді, було присвячено найбільше уваги, очевидно, тому що вони найбільше потребували змін на кадровому рівні. Враховуючи поважний вік більшості деканів, які часто не могли виконувати в повному обсязі свої обов'язки і згідні були передати їх іншим заслуженим і більш енергійним священикам, єпископ Г.Хомишин провів кадрову реорганізацію деканальних урядів у Станіславівській єпархії. Початок кадрових змін було покладено ще в листопаді 1918 р., коли завідателем Станіславівського деканату призначено пароха Угорник о. Євстахія Шмериковського, колишнього першого катедрального сотрудирика і катехита дівочих шкіл, одного із засновників товариства «Українська бесіда» у Станіславові³⁸. З початком польської окупації необхідність кадрових змін ще більше зросла, особливо в умовах репресій. Вже в травні 1919 р. завідателем Жуківського деканату було призначено молодого пароха Хотимира о. Григорія Дурделла, який лише у 1921 р. був затверджений дійсним деканом і отримав крилошанські відзнаки³⁹. Слід відзначити, що цей молодий і енергійний священик одразу ж проявив себе на своїй парохії при відбудові церкви та реорганізації польської школи в

утраквістичну з українськими класами⁴⁰. Віддаючи належну повагу та відзнаки попереднім деканам, Єпископський Ординаріат проводив кадрові зміни поетапно. Вже у 1920 р., враховуючи їх вік і заслуги іменуванням Сеніорами деканів, було заміщено 6 деканів (Богородчанського, Бучацького, Городенського, Косівського, Надвірнянського, Скальського і Чортківського деканатів), на місце яких призначено молодших за віком завідателів деканатів, затверджених згодом дійсними деканами: пароха Яблінки о. Нестора Рудницького (Богородчани), пароха Дори о. Михайла Ганушевського (Надвірна), пароха Стрільча о. Андрія Стрільчика (Городенка), пароха Циган о. Дмитра Курдидика (Скала), пароха Бучача о. Дениса Нестайка (Бучач), пароха Вербовець і містодекана о. Петра Саврія (Чортків), парох Жаб'є-Ільця о. Василя Глібовицького (Косів)⁴¹. Більшість з них встигли проявити себе хорошими душпастирями та активними громадськими діячами. В наступні два роки відбулися кадрові зміни в Єзупільському, Тисменицькому та Кудриницькому деканатах, де призначено відповідно 2 завідателів (о. Петра Янкевича та о. Климентія Кульчицького) і 1 дійсного декана (о. Олександр Капустинський)⁴². Крім того, єпископ-ординарій, враховуючи заслуги та працездатність колишнього Надвірнянського декана о. Володимира Лисинецького, дозволив йому після повернення із Сибіру в червні 1922 р. знову перебрати обов'язки дійсного декана від о. М.Ганушевського⁴³. Проведена таким чином кадрова реорганізація значно омолодила склад деканальних урядів Станиславівської єпархії (якщо, наприклад, на початку 1919 р. вік деканів коливався від 83 до 31 року, то у 1922 р. – від 61 до 34 років, а більшість не перевищили 40-річного віку) та забезпечила більш ефективне їх адміністрування.

Крім того, єпископ Г.Хомишин провів на рівні деканальних урядів деякі зміни організаційного характеру. По-перше, в умовах завершення воєнного часу єпископ-ординарій, зобов'язуючи здати детальні звіти, відкликав надані ще в 1914 р. деканам та окремим священикам надзвичайні

повноваження, до яких відносились розрішення від шлюбних перепон, дозвіл на правлення двох Богослужінь та право обсаджувати сотрудиництва та завідательства парохіями⁴⁴. По-друге, в червні 1925 р. окремим розпорядженням Єпископського Ординаріату, виданим в ході целібатної дискусії, чіткіше було окреслено обв'язки деканів, визначені Єпархіальним Синодом 1908 р. При цьому підкреслювалося, що «кождий декан є тільки езекутивним органом Єпископа і що не може чогось розпоряджувати або поручати кондеканальнм, що не є приказане або поручене від Єпископа»⁴⁵. Таким чином, протягом 1919-1925 рр. було проведено кадрові та організаційні зміни в середній ланці – на рівні деканальних урядів, що мало на меті тільки зміцнити організаційну структуру єпархії та забезпечити функціонування Церкви в складних суспільно-політичних умовах польської окупації краю, посилити контроль за виконанням декретів та розпоряджень єпископа-ординарія, спрямованих на відродження релігійно-церковного життя.

Особливо пильної уваги єпископа-ординарія, всіх єпархіальних органів управління, деканів та священників потребували проблеми відновлення організаційної структури єпархії на найнижчій ланці – рівні парохіальних урядів та відбудови церковної інфраструктури, від вирішення яких залежав подальший розвиток церкви. Особливістю вирішення названих проблем було специфічне становище парохій як найнижчої ланки церковної структури, на яку впливало переплетіння інтересів українського національного табору і Польської держави. Враховуючи це, єпископ Г.Хомишин звернув особливу увагу на систему заміщення парохій, моральне та матеріальне становище духовенства та їх родин, відбудову церков і парохіальних будинків. Слід відзначити, що ці питання були основними в роботі Єпископської Консисторії протягом 1919-1920 рр., що засвідчують, зокрема, протоколи її засідань⁴⁶. Взагалі відновлення парохіальних урядів відбувалося відповідно до визначеної Г.Хомишиним програми розвитку церкви, в руслі формування нового ідеалу священника –

«воїна Христового», завданням якого є душпастирська праця та активна суспільна діяльність серед своїх вірних згідно із соціальною доктриною католицької церкви.

Разом з тим на процес відновлення парохіальних урядів справляли вплив не тільки «внутрішні» проблеми їх розвитку, але й інші фактори, особливо політика польської адміністрації щодо УГКЦ. Слід відзначити, що політика польських властей протягом 1919-1925 рр. зазнала значної еволюції: від систематичних репресій до спроби розмежування духовенства на лояльних та «неприєднаних ворогів» держави, а згодом – і до укладення угоди з церквою на підставі Конкордату. Відповідної еволюції зазнавали і методи та засоби репресивної політики, яка проводилася на кількох «рівнях»: по-перше, на “політичному рівні” для «перевиховання» національно свідомих священиків проводилися масові інтернування (прямі арешти), конфінування (домашні арешти) та випадкові вбивства; по-друге, на «економічному рівні» спершу припинено, а згодом – значно скорочено виплату конгруї із релігійного фонду; по-третє, на «культурному рівні» здійснено спробу полонізації шляхом примусового ведення листування із адміністрацією та переведенням метрик на польську мову. Крім того, місцева адміністрація проводила приховану політику «перетягнення» на латинський обряд вірних і навіть духовенства.

Слід відзначити, що на початковому етапі окупації (1919-1920 рр.) політика польської адміністрації щодо УГКЦ носила виразно репресивний характер, що особливо позначилося на стані парохіальних урядів. На кожному із названих «рівнів» репресивної політики протягом 1919-1920 рр. польська адміністрація досягнула тільки певних результатів, однак не кінцевої мети – цілковитого підпорядкування Церкви інтересам Польської держави, вироблення із духовенства лояльної верстви. Це пояснюється як жорсткими методами адміністрації, так і політичними переконаннями самого духовенства, яке значною мірою підтримало продовження національно-визвольної боротьби й чинило пасивний опір утвердженню

польської влади в краї. Варто детальніше зупинитися на характеристиці репресивної політики в контексті відновлення парохіальних урядів.

Політичні репресії духовенства Станиславівської єпархії досягнули значних масштабів. Так, лише у 1919 р., за даними Східного відділу МЗС Польщі, зі Станиславівського воєводства (як відомо, до складу воєводства входили деканати всіх трьох греко-католицьких єпархій) були вивезені 24 священики⁴⁷. За іншими даними, в самій Станиславівській єпархії у 1919-1920 рр. було арештовано 87 духовних осіб⁴⁸. Це позначилося на «вертикальному» та «горизонтальному» рівнях організаційної структури єпархії. Так, на «вертикальному» рівні репресій зазнали священики різного «рангу», зокрема 2 члени Єпископської Консисторії, 1 віце-ректор та 1 професор богослов'я Станиславівської духовної семінарії, жодного декана, 35 парохів, 19 завідателів, 3 сотрудники, 3 експозити, 5 катехитів, 6 богословів, 2 шкільних інспектори, 1 професор Станиславівської учительської семінарії, 3 монахині ЧСВВ. На «горизонтальному» рівні (відповідно до церковно-адміністративного поділу) хвиля репресивних заходів найбільше захопила Станіславів з навколишнім деканатом (16 арештованих духовних осіб), Чортківський (10 осіб), Заліщицький, Косівський, Кудринецький (по 6 осіб), Бучацький, Гусятинський та Надвірнянський (по 5 осіб) деканати; лише по 3 священики було арештовано в Богородчанському, Городенківському, Скальському та Устецькому деканатах, по 2 – в Єзупільському, Пістинському, Снятинському, Товмацькому та Тисменицькому деканатах, а взагалі жодного інтернування не відбулося в Коломийському деканаті. Таким чином, можна припустити, що на початку польської окупації краю (1919-1920 рр.) репресії спрямовувались не стільки на зруйнування організаційної структури Станиславівської єпархії, як для безпосереднього тиску на єпископа Г.Хомишина і «політичного перевиховання» духовенства. Про це свідчать: по-перше, вибірковість арештів по деканатах та їх інтенсивність у самому Станіславові (15 із 16 на весь деканат); по-

друге, арешт восени 1919 р. в ролі заручника о. Климентія Соневицького, пароха Гадинківців Гусятинського деканату (рідного села єпископа Г.Хомишина), якого вивезли до в'язниці Бригідки⁴⁹; по-третє, пред'явлення політичних обвинувачень при інтернуванні більшості священників; по-четверте, відпущення частини духовенства на початку серпня 1919 р. із табору інтернованих при одночасному проведенні конфінувань як запобіжного заходу⁵⁰ (наприклад, інтерновані крилошани о.Ф.Щепкович та о.І.Гордієвський вже 30 липня 1919 р. взяли участь в першому після окупації засіданні Єпископської Консисторії⁵¹). Водночас відзначимо, що політичні репресії найбільше торкнулися найнижчої ланки організаційної структури єпархії – парохіальних урядів.

Значній частині репресованого духовенства було пред'явлено звинувачення політичного характеру: від участі в роботі державних установ ЗУНР та УГА до прямої «зради стану» через підготовку «українського повстання» чи саботаж. Так, наприклад, за першим звинуваченням були інтерновані такі священники, як А.Галібей, С.Гребенюк, В.Збудовський, Г.Ковч, І.Косович, І.Пісецький, І.Чорнодоля⁵². Тим часом, о. П.Городецький був звинувачений в саботажі рекрутського набору, о. В.Гординський – у «підбурюванні проти народу польського», а о. О.Абрисовського підозрювали навіть в організації українського повстання⁵³. Очевидно, також в організації збройного повстання у квітні 1920 р. в Косівському повіті, придушеному регулярними військами⁵⁴, були звинувачені й інтерновані священники Косівського деканату: парох Білоберезки о.І.Березовський, завідатель Ферескулі о.М.Березюк, парох Жаб'є-Ільця о.В.Глібовицький та парох Брустур о.М.Смалко. Залежно від ступеня пред'явленого звинувачення та самих доказів визначався термін інтернування. Так, о. В.Гординський за вироком військового суду у Львові після 7-денного покарання був конфінований у Богородчанах, а 24.XII.1919 р. взагалі звільнений, о. П.Городецький перебув у Львові 4 місяці, потім конфінований на парохії в Жураках, звільнений з-під нагляду

в грудні 1919 р.⁵⁵. Тим часом, якщо священників І.Березовського, М.Смалка та М.Березюка за браком доказів відпустили «по переслуханню», то о. В.Глібовицького тримали під слідчим арештом у Львові майже до кінця 1921 р.⁵⁶, і лише у серпні 1921 р. над ним та його сином відбувся суд у Коломиї⁵⁷. Тривалі терміни ув'язнення за невідомими нам обвинуваченнями відбули деякі інші священники: о. Є.Тесля у в'язницях Букшовець і Домб'є⁵⁸, оо. А.Сірецький та М.Сіменович у таборах Стжалково і Домб'є⁵⁹. Останні два навіть організували в таборі для інтернованих у Стжалково Богослужіння, для чого випросили в Єпископській Консисторії необхідні богослужебні предмети (чашу, антимінс і фелон)⁶⁰. Однак терміни і місця інтернувань більшості священників Станиславівської єпархії встановити не вдалося.

Разом з тим, масові репресії не завжди можна було обґрунтувати виключно політичними мотивами. Так, наприклад, ігуменя монастиря СС. Василянок в Станіславові с. М.Гуменюк могла бути звинувачена тільки в тому, що в лютому 1919 р., визнаючи «за надзірний орган... верховну, шкільну владу Української Народної Республіки», просила продовжити право ведення трьох навчальних закладів у Станіславові⁶¹. Взагалі нез'ясованими залишаються мотиви інтернування магістри новичок ЧСВВ А.Ценкнер та С.Василянки А.Варениці⁶². Очевидно, тільки за активну культурно-просвітницьку діяльність були арештовані деякі інші священники, зокрема о. П.Саврій⁶³, о. Є.Барановський⁶⁴, о. Й.Раковський⁶⁵ та інші. Імовірно, у зв'язку із «перетягненнями» греко-католиків на латинський обряд під тиском польської адміністрації арештовано 10 священників Чортківського деканату⁶⁶.

Однією з форм репресій були вбивства священників, які, однак, не мали систематичного характеру і траплялися через шовіністичний настрій окремих вояків чи офіцерів окупаційних військ. У межах Станиславівської єпархії було вбито двох (із 5-и на всю Галицьку церковну провінцію) священників. Саме під час санкціонованого командою арешту польські

вояки в знак помсти закатували 13 червня 1919 р. двох священників у Монастириськах – пароха о. Захарію Подляшецького та його сотрудника о. Адальберта Галібея⁶⁷. При цьому якщо сотрудник був раніше полевим духовником УГА, тобто підлягав політичному обвинуваченню, то 73-літнього пароха вбили лише за те, що його сини служили в УГА⁶⁸. Тим часом, згадуваний о. К.Соневицький, арештований в ніч з 8 на 9 червня 1919 р. зміг відкупитися від смертної кари⁶⁹. Характерно, що польська адміністрація пізніше відмежовувалася від відповідальності за вбивство о. О.Нижанківського (пароха в Стрию Львівської архієпархії), мотивуючи тим, що подібного наказу не було видано⁷⁰. Частково цей факт підтверджує думку про випадковий характер цього методу репресій.

На «економічному рівні» політика польської адміністрації щодо УГКЦ, переслідуючи ту ж саму мету – «перевиховання» національно свідомого духовенства, мала більш прихований характер. Зважаючи на збереження церковних маєтків та епітрахильних доходів як джерел матеріального забезпечення духовенства, за розпорядженням уряду місцеві податкові уряди припинили з 1 червня 1919 р. виплату «дарів з ласки» священничим вдовам і сиротам та конгруї самим священникам, мотивуючи тим, що «книги касові зістали українськими властями вивезені, а дотичне розпорядження від влади краюї ще не надіслано»⁷¹. Такий спосіб економічного тиску на духовенство подекуди серйозно позначався на матеріальному становищі окремих священників, які ще від початку першої світової війни терпіли матеріальні нестатки. Так, наприклад, поважний віком парох Будзанова і Чортківський декан о. А.Чемеринський «через світову довголітню війну зістав... материяльно цілковито зруйнований», а ерекціональне поле давало малий прибуток⁷². Тим часом середній річний епітрахильний дохід пароха Городниці о. В.Поповича за 1914-1919 рр. склав 25 корон 68 сотиків, а за 1919-1920 рр. – майже 35 корон, що, однак, на той час становило 25 марок польських⁷³. В особливо скрутному становищі були тимчасові завідателі парохій, які часто переміщувалися з

однієї парохії на іншу. Так, наприклад, завідатель парохії Русів о. Я.Дутчак за весь час свого завідательства (15 липня – 31 серпня 1919 р.) отримав 3 корони 67,5 сотиків, а його попередник – о. А.Дмитраш за період свого завідательства (1 березня – 14 липня 1919 р.) – лише 52,5 сотики епітрахильних доходів⁷⁴. Природно, що навіть тимчасове припинення виплат конгруї позначилося негативно на матеріальному становищі не тільки окремих священників, але й всього загалу духовенства, а відповідно – також впливало на відновлення матеріальної інфраструктури парохіальних урядів, культурно-просвітницьку і благодійну діяльність духовенства.

Не менш важливе значення для відновлення діловодства парохіальних урядів мали репресивні заходи польської адміністрації на «культурному рівні», зокрема впровадження примусового листування польською мовою із органами політичної влади всіх рівнів та спроби перевести ведення метрик на польську мову, що мали місце вже в 1919-1920 рр.⁷⁵, хоча особливої гостроти ця «боротьба за метрики і мову» набула дещо пізніше. Крім того, мали місце випадки усунення польськими шкільними властями катехитів із посад⁷⁶.

Тим часом найбільш шкідливою не тільки для відновлення парохіальних урядів, але й взагалі для розвитку УГКЦ, була прихована політика «перетягнення» на латинський обряд вірних і навіть духовенства, що проводилася під гаслом «боротьби за душі» із застосуванням різних методів, зокрема, усунення з посад, фабрикацію метрик, примушування до взяття шлюбу в римо-католицьких церквах тощо⁷⁷. Особливу роль в цій політиці була покликана відіграти місіонерська діяльність польського римо-католицького духовенства, негативне ставлення якого до українського визвольного руху проявлялося вже з перших днів окупації краю⁷⁸. Заява в листопаді 1919 р. Генерального прокуратора отців-місіонарів у Варшаві до одного греко-католицьких священників: «*Wasz obrzadek jest absurdem, wiec nalezy go zniszczyc*»⁷⁹, – лише відображала загальне ставлення до УГКЦ більшості польського римо-католицького

духовенства, яке солідаризувалося з політикою уряду. Не дивно, що 8 лютого 1922 р. Міністерство віросповідань і освіти затвердило статут Місійного товариства, метою якого була «реалізація завдань польського народу в галузі католицької місії, з особливим поглядом на слов'янські краї»⁸⁰; це лише формально закріпило політику «зміни обряду» як засіб асиміляції українського населення. Характерно, що кожний, хто змінював обряд, мусив обіцяти, що буде «становчо працювати для суспільства польського і старатися на кожному кроці заслужити собі на довіру»⁸¹. В Чортківському деканаті, наприклад, при цьому застосовували методи психологічного і адміністративного тиску: польське духовенство поширювало чутки про «приказ, що тепер мусить бути лиш один польський нарід, одна польська віра», тим часом власті використовували погрози і арешти щодо «політично підозрілих». Внаслідок цього обряд змінили майже половина греко-католицьких парохій в цілому деканаті⁸². Таким чином, «місіонерська праця» римо-католицького духовенства при сприянні окупаційних властей загрожувала серйозними наслідками існуванню УГКЦ, а тому вимагала серйозних контрзаходів.

В цілому репресивна політика польської адміністрації щодо духовенства серйозно позначилися на організаційній структурі Станиславівської єпархії, особливо на чисельній та якісній характеристиці її найнижчої ланки – парохіальних урядів. Так, за підрахунками автора, інтерновані в єпархії 87 духовних осіб становили близько 15% від загальної чисельності духовенства єпархії; при цьому лише 2% від загальної чисельності могли дійсно вважатися «каригідними» для польської адміністрації⁸³. Крім того, далася взнаки і висока смертність серед духовенства у 1919-1920 рр., спричинена, очевидно, поширенням епідемічних захворювань. За цей період у Станиславівській єпархії померло 59 священиків, в т.ч. 39 парохів, 12 завідателів, 2 сотрудники, 4 експозити та 1 катехит⁸⁴. Як писав 7 лютого 1920 р. в одному із розпоряджень єпископ Г.Хомишин, «тяжко смагає справедливість Божа

цілий наш нарід за гріхи і провини наші. Карає нас Христос посередно через людей, а карає і впрост, бо пошесть страшна (очевидно, епідемія тифу. – РІД.) лютиться і десяткує вірних, а нема також майже дня, щоби не упав жертвою сеї пошести також священик. Як так дальше буде, то села наші готові опустіти, а парохії остануть без священиків, а то тим більше, що семинар не фунгує і не можна сподіватися нового приросту священиків»⁸⁵. Навіть тимчасовий дозвіл єпископа студентам-богословам «учитися приватно, а до іспитів... зголоситися» у визначений термін⁸⁶, лише частково вирішив проблему. Так, протягом 1919-1920 рр. було рукоположено (висвячено на священиків) тільки 19 богословів, тоді як у 1918 р. – 34⁸⁷. Таким чином, проблема відновлення парохіальних урядів, зважаючи на значні чисельні втрати духовенства, набула особливої актуальності й вимагала комплексного підходу для її вирішення.

Це змушувало єпископа Г.Хомишина, з одного боку, шукати компромісу із польською адміністрацією в окремих питаннях (зокрема, щодо врегулювання системи заміщення парохій, особливо «урядового» патронату, постійними парохами, матеріального забезпечення духовенства та вдів і сиріт по священиках, відбудови зруйнованих війною церков і парохіальних господарств тощо), а з іншого – домагатися визнання автономних прав Церкви, незалежної від політичної адміністрації, щоб убезпечити духовенство від можливих репресій, а вірних – від примусової зміни обряду. Станиславівський владика підтримав ухвалені на спільній конференції єпископату 27 серпня 1919 р. протест на адресу Паризької мирної конференції «проти дій польського війська, яке зайняло східню Галичину», звернення до Апостольського Нунція в Польщі Ахілля Ратті та голови делегації УНР на Паризькій мирній конференції (з 16 липня 1919 р.⁸⁸) графа М.Тишкевича, протест-звернення «до головної команди військ польських о увільнення інтернованих священиків і швіцьких»⁸⁹. Слідуючи прикладу митрополита, який ще в червні 1919 р. передав Ю.Пілсудському листа з клопотанням про звільнення арештованих священиків⁹⁰,

Г.Хомишин також особисто написав 2 листопада 1919 р. листа до Львівського окружного генерального управління, в якому просив зарадити незаконному та несправедливому вивозу парохів зі Станиславівської єпархії⁹¹. Тим часом, Апостольський Нунцій у Польщі А.Ратті попри незадоволення польського уряду та суспільства домігся судового розгляду справ і звільнення ряду арештованих українських священників і монахів⁹². Звичайно, що звільнення інтернованих відбувалося у «два рази довше..., як обіщували», однак вже на початку 1920 р. із арештованих священників «лишилося їх в таборах лиш кілька»⁹³. З ініціативи єпископа Г.Хомишина і Нунція А.Ратті було звільнено о. Є.Теслю, пароха Королівки Товмацького деканату⁹⁴. У зверненні до Міністерства закордонних справ Польщі Апостольський Нунцій зазначав, що арешти духовенства загрожують «поважними наслідками, оскільки населення, а особливо люди, позбавлені опіки духовної, залишаються в незнанні основних засад життя індивідуального і суспільного, і піддані є активним негативним впливам»⁹⁵. Очевидно, апелювання Апостольського Нунція до загрози поширення «більшовизму» й атеїзму та колективні і поодинокі звернення греко-католицьких ієрархів змусили окупаційну владу припинити масові репресії, і з того часу арешти як засіб впливу застосовувалися лише в особливих випадках. Водночас на спільній конференції в травні 1920 р. галицькі єпископи висловили протест проти «вмішування ся правительства при переходах з одного обряду на другий», постановили зібрати матеріали та видати спільний пастирський лист в цій справі⁹⁶. В листопаді 1920 р. єпископ Г.Хомишин доручив всім парохіяльним урядам Станиславівської єпархії подати звіти про «часті переходи на римо-катол. обряд»⁹⁷.

Проведені заходи не вирішували проблеми заміщення парохіальних урядів постійними душпастирями – парохами. Станиславівський єпископ протягом 1919-1920 рр. продовжував миритися із тимчасовими заміщеннями завідателями окремих парохій урядового патронату в Надвірнянському (Саджавка, Білі Ослави, Делятин, Зелена) і Пістинському

(Рунгури, Печеніжин, Текуча, Баня Березівська, Березів Вижній) деканатах⁹⁸, але зважився на заміщення парохами парохій приватного патронату для забезпечення цілісності ерекціональних маєтків. Вже 8 квітня 1920 р. Єпископська Консисторія змушена була провести конкурс на заміщення 30 вакантних парохій, повторений 14 червня 1920 р. ще на інших 20 парохій⁹⁹, оскільки, як відомо, попереднє тривале заміщення парохій завідателями виявилось неефективним. Слід відзначити, що із цих розписаних на конкурс 50 парохій 48 були приватного й тільки 1 урядового (колишнього цісарсько-королівського) та 1 ординаріатського патронату. Це до певної міри дещо покращило матеріальне становище парохій і самого духовенства, адже ерекціональне майно від тепер, перебуваючи в руках одного постійного пароха (а не тимчасового завідателя), могло приносити певний прибуток, достатній для забезпечення матеріального існування священика і його сім'ї, а також для відновлення його душпастирської, культурно-просвітницької та благодійницької діяльності. Крім того, Єпископська Консисторія видала розпорядження, яким декани зобов'язувалися надалі особисто вводити на парохію новопризначених священиків, детально проводячи «спис ефектів належачих до ерекції»¹⁰⁰. Цей захід сприяв не тільки відновленню парохіальних урядів, але й відбудові церковної інфраструктури (церков, дзвіниць, парохіальних будинків).

Однак для остаточного відновлення організаційної структури єпархії на рівні парохіальних урядів необхідно було врегулювати процес заміщення парохій (зокрема, під приватним і урядовим патронатом) та матеріальне забезпечення духовенства із релігійного фонду, що, звичайно, вимагало налагодження певних відносин із польською адміністрацією краю. Враховуючи це, єпископ Г.Хомишин підтримав ухвалені на спільній конференції єпископату 23-24 травня 1920 р. протести на адресу Президії Намісництва у Львові та Міністерства віросповідань у Варшаві «в справі часто лучаючих ся спротивів інституціям сьвящеників і переносення

катехитів»¹⁰¹. Водночас Станиславівський єпископ доклад зусиль для впорядкування системи заміщень парохій гідними свого звання священиками. Для цього насамперед було проведено серію конкурсних іспитів з богословських наук для священиків, які претендували на парохії¹⁰². Такі традиційні конкурсні іспити часто виявляли «професійну здатність» священиків, «відсіюючи» молодосвідчених кандидатів на парохії. Так, наприклад, в результаті одного з таких конкурсних іспитів із 11 кандидатів на парохію Комісія синодальних іспитувачів 5-х священиків визнала «неуспособленими» до заміщення парохії¹⁰³. Крім того, владики звертали увагу на звичай, коли «вірні «стараються» собі священика» в Ординаріаті, що «кидає уємне світло на деяких священиків, а крім сего впроваджує зависимість священника від вірних»¹⁰⁴. Тим часом генеральний делегат К.Галецький, виконуючи розпорядження уряду у Варшаві, повідомив 1 лютого 1920 р. про відновлення виплат конгруї священикам та допомоги для священичих вдів і сиріт, але при цьому ставилася вимога подання серед інших документів (свідоцтво смерті чоловіка священика, свідоцтво вінчання, метрика про народження дітей, свідоцтво убожества, свідоцтво моральності, свідоцтво лікарське) також посвідчення «потверджене дотичним Староством» про лояльне ставлення до польського народу¹⁰⁵. Крім того, в березні 1920 р. Міністерство віросповідань і освіти розпорядилося встановити плату «священикам занятим в душпастирстві» (не властивим катехитам) за проведення навчання релігії в народних загальних школах за період з вересня 1919 р. народу¹⁰⁶. Однак остаточне вирішення проблеми матеріального забезпечення духовенства залежало від результатів запланованої польським урядом земельної реформи. Для комплексного вирішення цієї проблеми уряд вже у квітні та липні 1919 р. доручив своєму генеральному делегатові та всім староствам в Східній Галичині зібрати детальну інформацію про «маєтки церковні, монастирські, парафіяльні, подуховні і т.п.», зокрема «щодо розміщення, чисельності, розмірів, господарського

характеру і юридичного статусу всяких духовних маєтків так римокатолицької, як й інших християнських віросповідань»¹⁰⁷. Отже, вирішення проблеми матеріального забезпечення духовенства й заміщення церковних посад на рівні парохіальних урядів вимагали регулювання правового статусу УГКЦ та налагодження певних контактів із польською адміністрацією, що дозволило б забезпечити певну «автономію» церкви щодо органів державної влади і створити мінімальні умови для її розвитку.

Отже, перші спроби відновлення організаційної структури Станиславівської єпархії у 1918 – 1925 рр. на всіх «рівнях» (від єпархіальних органів до деканальних і парохіальних урядів) виявили складне становище всієї УГКЦ в умовах польської окупації краю, засвідчили вирішальний вплив політичного фактора на її відродження. Це змусило єпископат висунути гасло «автономії» УГКЦ щодо держави. Контакти з польською адміністрацією показали необхідність регулювання правового статусу УГКЦ, хоча не «знімали» питання національно-політичної орієнтації духовенства та єпископату.

Перспективою дослідження даної проблеми може бути додатковий аналіз відповідних постанов Синодів єпископів Київської Унійної (Греко-Католицької) Церкви за 1596, 1720, 1891 рр. та Синодів Станиславівської єпархії за 1897 і 1907 рр., положень Конкордатів Апостольського Престолу з Австрійською імперією 1857 р. та з Польщею 1925 р.

Ruslan Delyatynski

Peculiarities of the organizational renewal process in the Stanislaviv eparchy in 1919-1925.

In the article, the author examines the renewal of the organizational structure of the Stanislaviv eparchy in 1919-1925, mainly, staff changes in the eparchy's Capituly and Consistory, in the Dean's and parish government, considering the impact of the Polish administration's policy towards the Greek-

Catholic Church during strengthening of the occupation regime in the Eastern Halychyna.

Ключові слова: адміністративно-канонічна та організаційна структура Греко-Католицької Церкви, автономія Церкви, єпархія, єпископи – ординарій і помічник, Капітула, Консисторія, канцелярія, деканати і декани, парохії, целібатна реформа, окупаційна адміністрація, репресивні заходи, Конкордат.

Дані про автора:

Делятинський Руслан – викладач кафедри гуманітарних дисциплін Івано-Франківського інституту менеджменту Тернопільського національного економічного університету.

¹ цит. за: о. Костюк П. Нарис історії Вселенської Церкви. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2002. – С.309.

² Бедуелл Гі. Історія Церкви / Переклад з франц. – Львів: Свічадо, 2000. – С.11–46.

³ Андрухів І.О., о. Кам'янський П.С. Історія релігійного життя в Галичині та на Прикарпатті: Історико-правовий аналіз. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. – 364 с.; Антошевський Т. Галицько-українська християнсько-консервативна течія кінця XIX – початку XX ст.: клерикалізм чи християнська демократія? // Історія релігій в Україні: Матеріали IX Міжнародної конференції 11-13 травня 1999 року. – Львів, 1999. – Кн.1. – С.6-9; Бадяк В. Наш Владика: Життя та посмертні митарства перемишльського єпископа Йосафата Коциловського. – Львів: Місіонер, 2000. – 110 с.; Беген О. Католицька Акція як мирянський рух в Українській Греко-Католицькій Церкві (1930 – 1939) // Ковчег. – Львів, 2007. – Ч.5. – С.248-255; Бистрицька Е. До питання про ліквідацію греко-католицької церкви (1944-1946 рр.) // Історія релігій в Україні: Праці XII-ї Міжнародної наукової конференції (Львів, 20-24 травня 2002 року). – Львів, 2002. – Кн.1. – С.46-584; Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква та Радянська держава (1939 – 1950) / Переклад з англ. Н.Кочан, за ред. О.Турия. – Львів: Вид-во УКУ, 2005. – XX+268 с.; Васьків А. Митрополит Андрей Шептицький про політичний радикалізм // Історія релігій в Україні: Матеріали X-ї Міжнародної конференції (Львів, 16-19 травня 2000 року). – Львів, 2000. – Кн.1. – С.73-76; Васьків А. Перші митрополіти листи Андрея Шептицького: історична ретроспектива (До 100-ліття митрополитства) // Історія релігій в Україні: Праці XI-ї Міжнародної наукової конференції (Львів, 16-19 травня 2001 року). – Львів, 2001. – Кн.1. – С.121-129; Васьків А. Політика польської адміністрації у ставленні до української греко-католицької церкви (20 – 30 рр. XX ст.) // Історія релігій в Україні: Тези повідомлень VI Міжнародного круглого столу (Львів, 3-8 травня 1995 року). – Львів, 1996. – С.33-34; Гайковський М. Велике протистояння: опір Греко-Католицької Церкви більшовицькому окупаційному режимові (вересень 1939 – червень 1941) // Київська Церква. – 1999. – №5. – С.25-30; Гайковський М. Духовний заповіт Слуги Божого митрополита Андрея Шептицького // Київська Церква. – 2000. – №5. – С.21-24; Гайковський М. Інtronізація Андрея Шептицького на Галицький митрополітичій престол // Київська Церква. – 2001. – №1. – С.30-36; Гайковський М. Похорон митрополита Андрея Шептицького // Людина і світ. – 2004. – №10. – С.25-30; Гайковський М. УГКЦ в часи митрополитування Андрея Шептицького // Київська Церква. – 2001. – №2-3. – С.32-48; Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. – 168 с.; Єгрешій О. Взаємовідносини митрополита Андрея Шептицького і єпископа Григорія Хомишина // Галичина. – 2001. – №5-6. – С.315-320; Єгрешій О.І. Проблема взаємовідносин культурно-просвітницьких товариств “Скала” і “Просвіта” у 30-х роках XX ст. // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск до 60-річчя УПА. – Дрогобич, 2002. – С.352-361; Єгрешій О. Клерикальне просвітницьке товариство „Скала” (1934 –

1939 рр.): оптимізація чи деконсолідація? // *Україна Соборна*. – К., 2005. – Вип.2. – Ч.2. – С.341-349; Єгрешій О. Ставлення польської адміністрації і політикуму до програми українсько-польського порозуміння 1930-х років єпископа Г.Хомишина // *Історія релігій в Україні: Науковий щорічник*. – 2007. – Кн.1. – С.385-392; Єгрешій О. І. «Хто витерпить до кінця, той таки буде!»: Спроба історичної регенерації повсякденного життя підпільного греко-католицького священика Ярослава Сірецького // *Прикарпатський вісник НТШ*. Серія: Думка. – 2008. – Вип.3 (3). – Івано-Франківськ, 2008. – С.90-96; Каськів О. Історично-юридичний розвиток партикулярного права Української Греко-Католицької Церкви у світлі Кодексу Канонів Східних Церков (Витяг із докторської дисертації). – Рим: Папський Східний Інститут, 2000. – 99 с.; о. Каськів О. Розвиток партикулярного права УГКЦ 1596 – 2006 рр. // *Науковий вісник Івано-Франківської теологічної академії «Добрий пастир»*: Збірник наукових праць. – 2007. – №1. Теологія. – С.10-20; Кияк С. Ідентичність українського католицизму: генезис, проблеми, перспективи. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. – 632 с.; Лужницький Г. о. д-р. Українська Церква між Сходом і Заходом: нарис історії Української Церкви. – 2-е вид., виправлене. – Львів: Свічадо, 2008. – 640 с.; Марчук В.В. Церква, духовність, нація: Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. – Івано-Франківськ: Плай, 2004. – 464 с.; Мудрий С. Нарис історії Церкви в Україні. – Івано-Франківськ, 1999. – 528 с.; Пашенко В. Греко-католики в Україні від 40-х років ХХ ст. до наших днів: Монографія. – Полтава, 2002. – 615 с.; Перевезій В. Греко-католицька церква в умовах українсько-польської конфронтації 20-30-х рр. ХХ ст. – К., 1998. – 46 с.; Пилипів І. Державотворча політика греко-католицької церкви у суспільно-політичному житті Західної України 20-30 років ХХ ст. // *Українське державотворення: уроки, проблеми, перспективи*. – Ч.1. – Львів, 2001. – С.90-95; Пилипів І. Питання церковної єдності в діяльності УГКЦ в 20-30-ті роки ХХ ст. // *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету*. – Історичні науки. – Т.6 (8). – Кам'янець-Подільський, 2001. – С.489-498; Пилипів І. Українська Греко-Католицька Церква в період німецької окупації (1941-1944 рр.) // *Галичина*. – Івано-Франківськ, 2002. – Ч.8. – с.108-115; Сапеляк А. Київська Церква на слов'янському Сході: Канонічно-єкуменічний аспект. – Буенос-Айрес – Львів: Місіонер, 1999. – 232 с.; Стоколос Н. Коли митрополитові залишалось 44 дні життя... До 60-річчя від дня смерті митрополита А.Шептицького // *Людина і світ*. – 2004. – №9. – С.20-25; Стоцький Я. Українська Греко-Католицька Церква і релігійне становище на Тернопільщині (1946 – 1989 рр.). – Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. – 432 с.; Стоцький Я.В. Конфесійні трансформації внаслідок українсько-польського переселення 1944 – 1946 рр. // *Український історичний журнал*. – 2008. – №3. – С.123–134; Сурмач О. Внутрішньоцерковне життя УГКЦ в роки німецької окупації (1941-1944) // *Питання історії України*. – Чернівці, 2000. – Т.4. – С.175-179; Сурмач О. Єкуменічна діяльність УГКЦ в роки німецької окупації (1941-1944 рр.) // *Київська Церква*. – 2000. – №4. – С.72-78; Сурмач О. Структурна реорганізація УГКЦ в роки німецької окупації // *Історія релігій в Україні: Праці X-ї Міжнародної наукової конференції (Львів, 16-19 травня 2000 року)*. – Львів, 2000. – Кн.1. – С.364-369; Химка І. Релігія й національність в Україні другої половини XVIII – ХХ століть // *Ковчег*. – Ч.4. – Львів, 2003. – С.55-66.

⁴ Вереда Д. Адміністративні структури Берестейського офіціалату Володимирсько-Берестейської унійної єпархії у XVIII столітті // *Ковчег*. – Львів, 2007. – Ч.5. – С.150-166; Делятинський Р.І. Розвиток адміністративно-канонічної структури УГКЦ від Берестейського собору до сучасності (1596 – 2006 рр.): постановка проблеми // *Науковий вісник Івано-Франківської теологічної академії «Добрий пастир»*: Збірник наукових праць. – 2007. – №1. Теологія. – С.167 – 180; Дністрянський М., Ковальчук А. Адміністративно-територіальна організація греко-католицької церкви: історична ретроспектива і сучасні проблеми // *Історія релігій в Україні: Тези повідомлень VI Міжнародного круглого столу (Львів, 3-8 травня 1995 року)*. – Львів, 1996. – С.82-83; Ковальчук А. Територія діяльності уніатської (греко-католицької) церкви у XVIII ст. (період найбільшого поширення церкви в Україні) // *Історія релігій в Україні: Матеріали VIII Міжнародного круглого столу (Львів, 11-13 травня 1998 року)*. – Львів, 1998. – С.118-120; Сковчиляс І. Адміністративно-територіальний устрій Львівської єпархії в першій половині XVIII ст.: межі єпархії, поділ на офіціалати та деканати (спроба картографування) // *Картографія та історія України*. – Львів – Київ – Нью-Йорк, 2000. – С.149-169; Степанюк Г. Організаційна будова Галицько-Львівської митрополії УГКЦ у міжвоєнний період // *Історія релігій в Україні: Матеріали X-ї Міжнародної конференції (Львів, 16-19 травня 2000 року)*. – Львів, 2000. – Кн.1. – С.351-360; Стоцький Я. Історичні аспекти відновлення, реорганізації та структурування православних і католицьких церков у 1988-1999 роках // *Київська Церква*. – 1999. – №2-3. – С.44-57; Сурмач О. Структурна реорганізація УГКЦ в роки німецької окупації // *Історія релігій в Україні: Праці X-ї Міжнародної наукової конференції (Львів, 16-19 травня 2000 року)*. – Львів, 2000. – Кн.1. – С.364-369; Федорів Ю. о. д-р. Організаційна структура Української Церкви/ НТШ в Канаді. – Торонто, 1990. – 210 с.

⁵ ЦДАУЛ. – Ф.581, оп.1, спр.96, арк.60-60зв; Що нас болить, а що нам помогти може? // *Українське життя*. – Станіславів, 1922. – 8 жовтня. – Ч.1. – С.1.

⁶ детальніше див.: Кравчук А. Конференції Архієреїв Української Греко-Католицької Церкви (1902-1937). – Львів: Свічадо, 1997. – С.55-61; *Кривава книга / Упорядник, автор передмови Я.Радевич-Винницький*. – Передрук вид. 1919, 1921 рр. – Дрогобич: Відродження, 1994. – С.73, 262-263; о. Лебедович І. Полеві духовники Української Галицької Армії: У 45-річчя участі у Визвольних змаганнях

- (Матеріали до історії). – Вінніпег, 1963. – С.240-241; Перевезій В. Греко-католицька церква в умовах українсько-польської конфронтації 20-30-х рр. ХХ ст. – К., 1998. – С.5, 11; Марчук В. Українська Греко-Католицька Церква. Історичний нарис / Прикарпатський університет ім. В.Стефаника. – Івано-Франківськ: Плай, 2001. – С.89; Іванцев І.Д., Пилипів І.В. Українська греко-католицька церква і Західноукраїнська Народна Республіка // Розстріляна і відроджена Церква. – Івано-Франківськ, 2001. – С.11; Заборовський Я.Ю. Митрополит Андрей Шептицький: Нарис про життя і служіння Церкві та народові (1865-1944 рр.). – Івано-Франківськ, 1995. – С.32; Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. – Івано-Франківськ, 1993. – С.154; Делятинський Р.І. Становище та діяльність духовенства Станіславської єпархії УГКЦ в 1919-1920 рр. // Вісник Прикарпатського університету. Історія. Вип. VII. – Івано-Франківськ, 2003. – С.70-71
- ⁷ Кравчук А. Конференції Архиреїв... – С.57, 59.
- ⁸ Кравчук А. Конференції Архиреїв... – С.52-54, 62-63.
- ⁹ Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944. Т. II: Церква і суспільне питання. Кн. I: Пастирське вчення і служіння. – Львів: Місіонер, 1999. – С.453-454.
- ¹⁰ ДАІФО. – Ф.504, оп.1, спр.808, арк.9-14; Шематизм всего клира греко-католицької Єпархії Станіславівської на рік Божий 1925. – Станіславів, 1925. – С. XVII-XIX.
- ¹¹ Вісник Станіславівської Єпархії. – 1920. – Ч. IV-VI. – С.23-24.
- ¹² ДАІФО. – Ф.504, оп.1, спр.792, арк.31.
- ¹³ див.: Нива. – 1921. – Ч.10. – С.297; Шематизм всего клира греко-католицької Єпархії Станіславівської на рік Божий 1914. – Станіславів: Накладом клира єпархіяльного, 1914. – С.154.
- ¹⁴ Федорів Ю. о. д-р. Історія церкви... – С.283.
- ¹⁵ підтвердження знаходимо у: Вісник Станіславівської Єпархії. – 1922. – Ч.1-12.
- ¹⁶ Вісник Станіславівської єпархії. – 1919. – Ч. IV-X. – С.39; 1920. – Ч. I-III. – С.10; Ч. IV-VI. – С.22-23; Ч. VII-IX. – С.43; Ч. X-XII. – С.65; Шематизм... 1925. – С.285; Нива. – 1921. – Ч.10. – С.298; Ч.12. – С.362.
- ¹⁷ Історично-мемуарний збірник Чортківської округи. Повіти: Чортків, Копичинці, Борщів, Заліщики / НТШ, Укр. архів, т. XXVI. Редакційна колегія: О.Соневецька, Б.Стефанович, д-р Р.Дражньовський. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто: Діловий Комітет Земляків Чортківської округи, 1974. – С.43.
- ¹⁸ Вісник Станіславівської єпархії. – 1922. – Ч. I-III. – С.20, 31, 33-34; Шематизм всего клира греко-католицької Єпархії Станіславівської на рік Божий 1913. Річник XXVIII. – Станіславів, 1913. – с. XXVII; Шематизм... 1925. – с. XXIX; Нива. – 1921. – Ч.10. – С.297-298.
- ¹⁹ Нива. – 1921. – Ч.10. – С.299-301.
- ²⁰ Нива. – 1922. – Ч.8-9. – С.331-332.
- ²¹ Кугутяк М. Галичина. Сторінки історії: Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.). – Івано-Франківськ, 1993. – С.158; Макаруч С.А. Етносоціальне розвитие и національніе отношения на западноукраинских землях в период империализма. – Львов: Вища школа, 1983. – С.89.
- ²² ДАІФО. – Ф.2, оп.11, спр.16, арк.2; ДАІФО. – Ф.2, оп.11, спр.36, арк.16-41.
- ²³ детальніше див.: Шематизм... 1925. – С.1-266.
- ²⁴ Тищик Б. Галицька Соціалістична Радянська Республіка (1920 р.). – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1970. – с.65; Шематизм... 1925. – С. XXXI.
- ²⁵ Український вісник. – 1921. – 25 серпня. – Ч.166. – С.1.
- ²⁶ див.: історія фондо-утворювача в описі 1 до фонду 2 ДАІФО.
- ²⁷ порівн.: Кравчук А. Конференції Архиреїв... – С.54; Вісник Станіславівської Єпархії. – 1919. – Ч. IV-X. – С.30; Львівсько-архієпархіяльні відомости. – 1919. – Ч.2. – С.20-21.
- ²⁸ Вісник Станіславівської Єпархії. – 1919. – Ч. XI-XII. – С.43-49.
- ²⁹ Єгрешій О.І. Суспільно-політична та культурно-просвітницька діяльність єпископа Григорія Хомишина (1904-1945 рр.): Автореф. канд. дис. – Івано-Франківськ, 2003. – С.8; Чорновол І. Митрополит Андрей Шептицький у спогадах Олександра Барвінського (До 100-річчя інтронізації митрополита Андрея Шептицького) // Київська Церква. – 2001. – №2-3. – С.287.
- ³⁰ Кравчук А. Конференції Архиреїв... – С.52, 62, 65.
- ³¹ Чорновол І. Митрополит Андрей Шептицький у спогадах Олександра Барвінського... – С.290.
- ³² Український вісник. – 1921. – 19 липня. – Ч.138. – С.4; Вісник Станіславівської Єпархії. – 1919. – Ч. X-XII. – С.54; Шематизм... 1925. – С.287.
- ³³ Вісник Станіславівської Єпархії. – 1922. – Ч. X-XII. – С.52.
- ³⁴ Вісник Станіславівської Єпархії. – 1923. – Ч. IV-VI. – С.15-16.
- ³⁵ Діло. – 1923. – 4 квітня. – Ч.2. – С.3; Вісник Станіславівської Єпархії. – 1923. – Ч. IV-VI. – С.22; Шематизм... 1925. – С.288.
- ³⁶ Вісник Станіславівської Єпархії. – 1923. – Ч. X-XII. – С.27-28.
- ³⁷ Шематизм... 1925. – С. XVIII-XIX.
- ³⁸ Альманах Станіславівської Землі: Збірник матеріалів до історії Станіслава і Станіславщини / НТШ. Український архів, т. XXVIII. Редкол.: І.Ставничий та ін. Редактор-упорядник Б.Кравців. – Нью-Йорк – Торонто – Мюнхен: Комісія регіональних дослідів і публікацій НТШ, Вид-ня ЦК Станіславщини, 1975. – С.79, 424.

- ³⁹ Вістник Станиславівської Епархії. – 1919. – Ч.IV-X. – С.33; 1921. – Ч.I-III. – С.13; Шематизм... 1925. – С.68.
- ⁴⁰ Альманах Станиславівської Землі... – 1975. – С.938; Альманах Станиславівської Землі: Збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. Том II / НТШ. Український архів, т.XXIX. Редкол.: Д.Бойчук та ін. Редактор-упорядник М.Климишин. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто: Комісія регіональних дослідів і публікацій НТШ, ЦК Станиславівщини, 1985. – С.100.
- ⁴¹ Вістник Станиславівської Епархії. – 1920. – Ч.IV-VI. – С.29; Ч.VII-IX. – С.42-44; Ч.X-XII. – С.60; 1921. – Ч.I-III. – С.12; Нива. – 1921. – Ч.2. – С.68.
- ⁴² Вістник Станиславівської Епархії. – 1921. – Ч.I-III. – С.13; 1922. – Ч.I-III. – С.13.
- ⁴³ Вістник Станиславівської Епархії. – 1923. – Ч.I-III. – С.5.
- ⁴⁴ Вістник Станиславівської Епархії. – 1921. – Ч.IV-IV. – С.27; Ч.VII-IX. – С.42.
- ⁴⁵ Вістник Станиславівської Епархії. – 1925. – Ч.V-VIII. – С.31.
- ⁴⁶ ДАІФО. – Ф.504, оп.1, спр.808, арк.9-14.
- ⁴⁷ Марчук В., Пилипів І. Українська греко-католицька церква й українська держава // Українознавчі студії. – 2000. – №2. – С.212.
- ⁴⁸ Кривава книга. – Дрогобич: Відродження, 1994. – С.262-263; о. Лебедович І. Полеві духовники Української Галицької Армії... – Віннепег, 1963. – С.240-241.
- ⁴⁹ Історично-мемуарний збірник Чортківської округи... – С.337.
- ⁵⁰ Альманах Станиславівської Землі... Том II. – С.258-259.
- ⁵¹ ДАІФО. – Ф.504, оп.1, спр.808, арк.9.
- ⁵² о. Лебедович І. Полеві духовники Української Галицької Армії... – Віннепег, 1963. – С.81-86.
- ⁵³ ДАІФО. – Ф.2, оп.1, спр.181, арк.53, 61.
- ⁵⁴ Кугутяк М. Галичина. Сторінки історії: Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.). – Івано-Франківськ, 1993. – С.1554 детальніше див.: Wiernacek T. Nad Prutem i Czeremoszem. Czesc I. 1914-1928. – Zielona Gora, 1992. – S.25-27.
- ⁵⁵ ДАІФО. – Ф.2, оп.1, спр.181, арк.53.
- ⁵⁶ ДАІФО. – Ф.2, оп.1, спр.181, арк.59.
- ⁵⁷ Український вістник. – 1921. – Ч.166. – С.3.
- ⁵⁸ Альманах Станиславівської Землі... – С.913.
- ⁵⁹ ЦДІАУЛ. – Ф.408, оп.1, спр.47, арк.1, 2.
- ⁶⁰ ДАІФО. – Ф.504, оп.1, спр.808, арк.10.
- ⁶¹ ЦДІАУЛ. – Ф.667, оп.1, спр.118, арк.53-53зв.
- ⁶² Кривава книга. – Дрогобич, 1994. – С.263.
- ⁶³ Теревовельська земля: Історично-мемуарний збірник. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1968. – С.561.
- ⁶⁴ Бучач і Бучаччина: Історико-мемуарний збірник / НТШ. Укр. архів, т.XXVII. Редакційна колегія: М.Островерха (гол. ред.) та ін. – Нью-Йорк – Лондон – Париж – Сідней – Торонто, 1972. – С.188, 279, 371, 393, 416, 750.
- ⁶⁵ Альманах Станиславівської Землі... – С.405, 477, 487.
- ⁶⁶ Кривава книга. – Дрогобич, 1994. – с.262-263; ЦДІАУЛ. – Ф.408, оп.1, спр.1000, арк.1.
- ⁶⁷ Кривава книга. – Дрогобич, 1994. – с.24; Вістник Станиславівської Епархії. – 1919. – Ч.IV-X. – С.40.
- ⁶⁸ Перевезій В. Греко-католицька церква в умовах українсько-польської конфронтації 20-30-х рр. XX ст. – К., 1998. – С.7.
- ⁶⁹ Кривава книга. – Дрогобич, 1994. – С.39.
- ⁷⁰ Український вістник. – 1921. – 9 марта. – Ч.36. – С.1-2.
- ⁷¹ Вістник Станиславівської Епархії. – 1919. – Ч.4-10. – С.25.
- ⁷² ДАІФО. – Ф.504, оп.1, спр.777, арк.39.
- ⁷³ ДАІФО. – Ф.2, оп.11, спр.7, арк.19, 67.
- ⁷⁴ ДАІФО. – Ф.2, оп.11, спр.8, арк.3, 4.
- ⁷⁵ ДАІФО. – Ф.2, оп.1, спр.45, арк.1-2.
- ⁷⁶ див. наприклад: ДАІФО. – Ф.504, оп.1, спр.812, арк.1.
- ⁷⁷ Кривава книга. – Дрогобич, 1994. – с.74-75; Український вістник. – 1921. – Ч.126. – С.2; Ч.160. – С.4.
- ⁷⁸ Кривава книга. – Дрогобич, 1994. – С.19, 22.
- ⁷⁹ Цит. за: Перевезій В.О. Греко-католицька церква в умовах українсько-польської конфронтації 20-30-х рр. XX ст. – К., 1998. – С.10.
- ⁸⁰ ДАІФО. – Ф.2, оп.11, спр.14, арк.2.
- ⁸¹ ДАІФО. – Ф.567, оп.1, спр.8, арк.22.
- ⁸² ЦДІАУЛ. – Ф.408, оп.1, спр.1000, арк.1; порівняй: Шематизм... 1925. – С.248-266.
- ⁸³ Делятинський Р.І. Становище та діяльність духовенства Станиславівської епархії УГКЦ в 1919-1920 рр. // Вісник Прикарпатського університету. Історія. Вип. VII. – Івано-Франківськ, 2003. – С.71.
- ⁸⁴ Шематизм... 1925. – С.285-287.
- ⁸⁵ Вістник Станиславівської Епархії. – 1920. – ч.1-3. – С.1.

- ⁸⁶ Вістник Станиславівської Епархії. – 1919. – Ч.4-10. – с.29-30; 1920. – Ч.1-3. – С.5; див. також: ДАІФО. – Ф.504, оп.1, спр.773, арк.1, 11.
- ⁸⁷ Шематизм... 1925. – С.267-268.
- ⁸⁸ Гентош Л. Дипломатичні контакти Української Народної Республіки з Апостольською Столицею в 1919-1921 роках у контексті східної політики Римської курії // Україна модерна. – Ч.4-5. – Львів, 2000. – С.174.
- ⁸⁹ Кравчук А. Конференції Архисереїв... – С.52-54.
- ⁹⁰ текст листа див.: Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. – К.: Укр. письменник, 1993. – С.381-382; Перевезій В. Греко-католицька церква в умовах українсько-польської конфронтації 20-30-х рр. ХХ ст. – К., 1998. – С.8.
- ⁹¹ Єгрешій О.І. Єпископ Григорій Хомишин і питання українсько-польського порозуміння (1904-1939). – Івано-Франківськ: Плай, 2001. – С.13.
- ⁹² Гентош Л. Апостольська столиця і питання державно-правового статусу Східної Галичини в 1918-1923 рр.: Автореф. канд. дис. – Львів, 1997. – С.14.
- ⁹³ Митрополит Андрей Шептицький... Т.ІІ. Кн.2. – С.700-701.
- ⁹⁴ Альманах Станиславівської Землі... – С.913.
- ⁹⁵ ЦДІАУЛ. – Ф.146, оп.8, спр.5065, арк.6.
- ⁹⁶ Кравчук А. Конференції Архисереїв... – С.64.
- ⁹⁷ Вістник Станиславівської Епархії. – 1920. – Ч.Х-ХІІ. – с.51; порівняй: Львівско-Архієпархіяльні відомости. – 1920. – Ч.2. – С.13.
- ⁹⁸ Шематизм... 1925. – с.291; Вістник Станиславівської Епархії. – 1919. – Ч. IV-X. – С.35-36; Ч. XI-XII. – с.56; 1920. – Ч.І-ІІІ. – С.11, 12; Ч.ІV-VI. – С.28, 31; Ч. VII-IX. – С.33-34, 44-46.
- ⁹⁹ Вістник Станиславівської Епархії. – 1920. – Ч.ІV-VI. – С.22-23; Ч. VII-IX. – С.33-34.
- ¹⁰⁰ Вістник Станиславівської Епархії. – 1920. – Ч.ІV-VI. – С.23-24.
- ¹⁰¹ Кравчук А. Конференції Архисереїв... – С.64; як приклад – див.: ДАІФО. – Ф.504, оп.1, спр.812, арк.1.
- ¹⁰² ДАІФО. – Ф.504, оп.1, спр.808, арк.9-14.
- ¹⁰³ ДАІФО. – Ф.504, оп.1, спр.814, арк.2-2зв.
- ¹⁰⁴ Вістник Станиславівської Епархії. – 1920. – Ч.Х-ХІІ. – С.50.
- ¹⁰⁵ Вістник Станиславівської Епархії. – 1920. – Ч.І-ІІІ. – С.6-7; Ч.ІV-VI. – С.25; див. також: Львівско-Архієпархіяльні відомости. – 1920. – Ч.2. – С.18-19.
- ¹⁰⁶ Вістник Станиславівської Епархії. – 1920. – Ч. VII-IX. – С.36-37.
- ¹⁰⁷ ДАІФО. – Ф.26, оп.2, спр.8, арк.2зв.